

ENERJİ RESURLARININ BEYNƏLXALQ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ BAXIMINDAN ƏHƏMİYYƏTİ

Lamiyə Axundova,
Gəncə Dövlət Universitetinin
Sosial fənlər kafedrasının müəllimi
e-mail: lamiyexundova01@gmail.com

UOT: 621.315

Xülasə. Məqalədə respublikamızın enerji resurslarının beynəlxalq enerji təhlükəsizliyi baxımından əhəmiyyətli olması, enerji təminatı, enerji istehsalı ilə bağlı araşdırmaları əks olunub. Ölkəmizin Şimal istiqamətində Rusiyanın, cənubunda isə İranın Qərbi üçün nə qədər maraqlı tərəfdaş statusuna malik olub-olmadığını analiz etdikdə, bu düşüncənin hansı səviyyədə əsaslı və real olması ortaya çıxır. Enerji təminatı məsələsi nə qədər iqtisadi göstərici təəssüratı yaratsa da, əslində bu anlayışın kifayət qədər siyasi özəyi və geosiyasi qabıq qatı mövcuddur. İqtisadi və enerji əlaqələri belə siyasi proseslərin tərkib hissəsi olaraq ondan ayrı bir anlayış kimi düşünülməli bilməz.

Açar sözlər: enerji təhlükəsizliyi, enerji istehsalı, enerji resursları, enerji təminatı, neft kəməri.

Key words: energy security, energy production, energy resources, power supply, oil pipeline.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, производство энергии, энергетические ресурсы, источник питания, нефтепровод.

Qloballaşan dünyada dövlətlərin regional və beynəlxalq miqyasdakı mövqeyini müəyyən edən bir sıra kriteriyalar olsa da, **enerji təhlükəsizliyi** anlayışı ölkələrin güc potensialını müəyyən edən əsas göstərici hesab olunur. Enerjinin istehsalı, onun ölkə daxilində istehlakı, enerji mənbələrinin, eləcə də resurslarının planlaşdırılmış sistem əsasında istifadəsi və ixrac siyasəti də dövlətlərin düşünülmüş strategiya əsasında tənzimlədiyi ən mühüm məqamlardandır. Hər an müasirləşən dünyanın artan tələbatlarını qarşılamaq və həyatın müxtəlif sahələrinə olan ehtiyacları ödəmək baxımından enerji ehtiyatları, ondan istifadə və enerji potensialının təhlükəsizlik kontekstində qorunub saxlanması son dövrün ən aktual məsələsi olaraq əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Dünyada gedən çoxistiqamətli proseslər, o cümlədən enerjiyə olan tələbat, enerji təminatının stabilliyinin

qorunub saxlanması, enerjinin ötürülməsi, id-xal-ixrac parametrlərinin müəyyən olunması çox vacib məsələlərdəndir. Enerji təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi olmaqla bərabər, həm də ölkəni dünya üçün maraqlı və strateji tərəfdaş statusuna yüksəldən siyasi nüfuz mövqeyinə də sahibdir.

Bu gün Azərbaycan zəngin enerji resursları ilə beynəlxalq və regional enerji təhlükəsizliyinin təminatçılarından birinə çevrilib. Təbii ki, ölkəmizin dünya arenasında bu cür siyasi və enerji təminatı ilə bağlı yüksəlişi təsadüfən baş verməyib. Azərbaycan sovetlər birliyindən ayrılaraq müstəqilliyini elan etdikdən sonra dünya dövlətləri tərəfindən tanınmayan və heç bir ölkə üçün maraqlı kəsb etməyən bir dövlət idi. Baxmayaraq ki, ötən əsrin 40-cı illərində dünya dövlətlərinin qarşı-qarşıya dayandığı bir zamanda Adolf Hitler düşünürdü ki, Bakı Alma-

niyanın yanacaq çəni rolunu oynaya biləcək kifayət qədər potensial imkanlara sahibdir. 1993-cü ildə ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdan ulu öndər Heydər Əliyev bir il sonra – 1994-cü ilin 20 sentyabr tarixində ölkəmizin gələcək inkişafının təməlini qoyacaq **“Əsrin müqaviləsi”** layihəsini reallaşdırmaqla, kommunizm sistemindən yenidən ayrılmış və dünya tərəfindən tanınılmayan Qafqaz ölkəsini dünya üçün vazkeçilməz statusda olacaq bir dövlətə çevirdi. Sovetlər birliyinin iqtisadi potensialına əhəmiyyətli dərəcədə təkan verən Azərbaycanın enerji resursları artıq ölkənin milli maraqlarına xidmət etməklə, Odlar Yurdunun özünə fayda gətirməyə başladı. **“Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli”** yataqlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında dəyəri 7,4 milyard dollar olan “məhsulun pay bölgüsü” tipli müqavilə imzalandı ki, “Əsrin müqaviləsi”ndə dünyanın 8 ölkəsi və 13 ən məşhur neft şirkəti iştirak edirdi. Artıq o dövrdən məlum idi ki, Azərbaycan dünya dövlətlərinin hesablaşmalı olduqları və Qafqazda həm regional, həm də beynəlxalq əhəmiyyətə malik strateji enerji resurslarına sahib dövlətə çevrilir. Hazırda Qərbi dövlətlərinin siyasi şüurunda belə bir fikir formalaşmış ki, Xəzər hövzəsini paylaşan digər dövlətlərlə müqayisədə qərblə ən yüksək əməkdaşlıq əlaqələri yaradan ölkə Azərbaycandır. Bu gün Azərbaycan neft və qaz istehsalçısı olan ölkə kimi qərbin maraqlı dairəsində olmaqla bərabər, eyni zamanda Xəzərin Şərqi hissəsini Avropa ilə əlaqələndirən və körpü funksiyasını yerinə yetirən strateji geosiyasi mövqeyə sahib bir dövlətdir.

Dünyada tanınmış və tanınmamış irili-xırdalı 200-dən artıq ölkə mövcuddur ki, bu sırada ölkəmiz müxtəlif iqtisadi göstəricilərdə xeyli üstün keyfiyyətlərə malikdir. Dünya neft ehtiyatlarının 141 milyard ton, təbii qaz ehtiyatlarının 155 trilyon m³ ehtimal olunduğu məqamda Azərbaycanın müvafiq potensial imkanlarının 6-7 milyard ton karbohidrogen resursuna ekvivalentliyini nəzərə alsaq görürük ki, respublikanın payı dünya neft-qaz resurslarında 4-5%-ə bərabərdir [1, s. 159].

Ümumi kontekstdən məsələyə yanaşaraq ölkəmizə aid olan 4-5%-lik statistikanı göz önünə gətirdiyimiz zaman bunun heç də aşağı rəqəm olmadığını anlamış olarıq. Elə Azərbaycanın

zəngin neft və qaz ehtiyatlarının mövcudluğu imkan verdi ki, ölkəmiz **Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri** və **Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri** kimi qlobal layihələrə imza atdı. Bu layihələrin işlənilib hazırlanması, reallaşması, Azərbaycanın öz enerji resurslarını Qərbi dövlətləri üçün ixrac etməsi əslində dünya siyasi, iqtisadi və enerji tarixinin ürəyinə atılmış əbədi güc imzası idi. Azərbaycan bir tərəfdən özünəməxsus olan və onun işıqlı gələcəyinin təminatçısına çevrilən enerji resurslarını Qərbi dövlətləri üçün istehsal edib ixracatçıya çevrilən ölkə idisə, digər tərəfdən region dövlətlərindən Gürcüstan və dostluq əlaqələri uzun illərə dayanan Türkiyə Cümhuriyyəti ilə tərəfdaş qismində çıxış edib, adları çəkilən dövlətlərin də iqtisadiyyatına fayda verən bir ölkə statusuna yüksələ bildi. Bakıdan başlayan enerji salnaməsi Gürcüstan və Türkiyədən keçməklə, Aralıq dənizini atlayıb Avropaya qədər gedib çıxdı. İqtisadi yüksəlişə təkan verən, ölkə iqtisadiyyatını zənginləşdirən və ona dayanıqlılıq qatan bu layihələr ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan və Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən siyasətin nəticəsi idi. 2006-cı ildə istismara verilən və ümumilikdə 5 milyard dollara başa gələn, meqalayihə hesab olunan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri və 2006-cı ildə istismara verilən Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən **“Şahdəniz”** yatağından çıxarılan qazın Gürcüstan və Türkiyəyə nəqlini nəzərdə tutan **Bakı-Tbilisi-Ərzurum Boru Xəttinin** təhlükəsizliyi kifayət qədər böyük əhəmiyyət kəsb edir. 2020-ci ilin iyul ayında erməni siyasi rəhbərliyinin göstərişi ilə Ermənistan silahlı qüvvələri Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə nəzarəti ələ keçirtmək üçün “iyul təxribatı”nı həyata keçirtmək istəsələr də, Azərbaycan ordusu mənfur düşmənin xam xəyalını darmadağın etdi. Hətta Vətən Müharibəsi zamanı düşməni Azərbaycanın əzmini qırmaq və ona iqtisadi baxımdan ziyan vermək üçün bir neçə dəfə ölkəmizin meqalayihələrini hədəf alacağını söyləmişdir. Mingəçevir Su Elektrik Stansiyasını müharibə zamanı bir neçə dəfə hədəf seçən erməni silahlı qüvvələri Azərbaycanın Hava Hücumundan Müdafiə Qüvvələrinin peşəkarlığı nəticəsində uğursuzluğa düşmüşdü. Ermənistanın bu cür təxribat aktlarının həyata

keçirməsinin kökündə ölkəmizin enerji təhlükəsizliyini sındırmaq amili dayanırdı. Lakin Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinə qarşı həyata keçirilən təxribat əslində Avropanın enerji təminatına qarşı yönəldilmiş təhdid olaraq qiymətləndirilməli idi. Hərçənd ki, dünya dövlətlərinin susqunluğu mövzunun aktuallığını kölgədə qoydu. Eləcə də 2015-ci il avqust ayının 25-də gecə saatlarında PKK terrorçuları Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin Qars vilayətindən keçən hissəsində partlayış törətməklə, ölkəmizin enerji təhlükəsizliyi yolunda ciddi təhdid formalaşdırdılar.

Avropaya qaz tədarükünün təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və artırılması məqsədi ilə ölkəmizin öz imzasını atdığı **Cənub Qaz Dəhlizi** layihəsi də dünyanın anbaan izlədiyi, hətta bəzi dövlətlərin bu meqalayihəyə qısqanclıqla yanaşdığı bir işdir. Adı çəkilən layihə də Azərbaycanın enerji resurslarının Avropaya nəqlində və qərbin enerji təhlükəsizliyinin qarantı mövqeyinə yiyələnməsində ölkəmizə nüfuz qazandıran layihələrdəndir. 2016-cı ildən tikintisinə başlanılan və ölkəmizin zəfər sevincini yaşadığı dövərdə istismara verilən **Trans Adriatik Boru Xətti** Xəzərin Azərbaycan sektorundan təbii qazı Yunanıstandan Albaniya və Adriatik dənizindən keçərək İtaliyaya, daha sonra qərbi Avropaya nəql edəcək boru xətti layihəsidir. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin bir hissəsi olan TAP kəməri ilə Şahdəniz 2 layihəsi çərçivəsində hasil olunan qazın ilkin olaraq ildə 10 mlrd. kubmetrinin Avropaya nəqli nəzərdə tutulur ki, bununla da Avropada təxminən 7 milyon ailə enerji ilə təmin ediləcək. Bu boru kəməri Türkiyə-Yunanıstan sərhədində TANAP (Trans-Anadolu) boru kəmərinə qoşularaq Yunanıstan, Albaniya və Adriatik dənizindən keçməklə İtaliyanın cənubuna qədər uzanır [2]. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri, Cənub Qaz Dəhlizi və nəhayət, Azərbaycanın **Nabukko** layihəsində əsas fiqurantlarından biri kimi iştirak etməsi, ölkənin geosiyasi gücünü artıraraq onu dünya enerji bazarının əhəmiyyətli iştirakçısına çevirir. Təbii ki, ölkəmizin artan nüfuzu bəzi dövlətləri narahat etdiyi üçün bu layihələrin gerçəkləşməsinə zaman-zaman süni əngəllər törədilmiş, lakin Azərbaycanın özü üçün seçdiyi hədəflərdən heç bir qüvvə onu çəkəndirə bilməmişdir. 2019-cu ilin dekabr ayından etibarən öz

mövcudluğu ilə bütün dünyanı silkələyən (COVID-19) pandemiyası bir daha önu göstərdi ki, dünyadakı müxtəlif sahələr elə də dözümlü deyilmiş və gözlənilməz bir xaos durumunda hansı təhlükələrlə üz-üzə qala bilərmiş. Bu tendensiyanı diqqətdə saxlayıb, enerji mənbələri ilə bağlı görülmə tədbirləri daha da artırmalı və alternativlər düşünülməlidir.

Dünyada olduğu kimi, Azərbaycan da öz milli siyasətinin tərkib hissəsi hesab etdiyi enerji təhlükəsizliyi sahəsində kifayət qədər işlər görüb. İqtisadiyyatın neft və qazdan asılılığını azaltmaq, qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək, o cümlədən faydalı qazıntı ehtiyatlarının tükənməsi şəraitində hansısa alternativ işlər görülmə bilər və bu istiqamətdə də lazımı tədbirlər həyata keçirilir.

Sevindirici haldır ki, Azərbaycanda alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı üçün böyük potensial mövcuddur. Ölkənin mümkün bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialı 26.940 mvt, o cümlədən külək enerjisi üzrə 3.000 mvt, günəş enerjisi üzrə 23.040 mvt, bioenerji potensialı 380 mvt, dağ çaylarının potensialı 520 mvt həcmində qiymətləndirilir. Hazırda ölkə sözügedən potensialdan az da olsa istifadə edir. Son 7 ildə Azərbaycanda alternativ enerji mənbələrindən alınan enerjinin istehsalı dəfələrlə artıb. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, 2013-2019-cu illərdə külək və günəş stansiyaları tərəfindən Azərbaycanda 408 mln. kvt-saat elektrik enerjisi istehsal edilib. Belə ki, 2013-cü ildə bu stansiyalar cəmi 1,6 mln. kvt-saat elektrik enerjisi istehsal etmişdirsə, 2019-cu ildə bu göstərici 149 mln. kvt-saat təşkil edib ki, bu da son 7 ildə 93 dəfə artım deməkdir.

Ölkəmizdə alternativ enerji mənbələrinin sayının çoxaldılması və bu sahəyə yatırılan məntiqi investisiyalar gələcəkdə Azərbaycanın öz daxili tələbatını ödəməklə yanaşı, alternativ enerji mənbələrindən əldə olunan resursun xarici bazarlara ixracına da əlverişli şərait yarada bilər. Yəni ölkəmiz hazırda Qərb dövlətləri üçün necə enerji təminatçısı rolunda çıxış edib, enerji təhlükəsizliyinə töhfələr verirsə, gələcəkdə alternativ enerji ehtiyatları ilə regional miqyasda enerji istehsalçısı və ixracatçısı olan ölkə statusuna yüksələ bilər.

Bir məqamı da qeyd etmək yerinə düşər ki, bəzi ölkələrin enerji resurslarının bolluğu, bəzi ölkələrin həmin dövlətlərə müstəmləkə gözü ilə baxması, digər tərəfdən ehtiyatları olmayan dövlətlərin enerji idxaletmə potensialının olması ilə yanaşı, enerji idxalı üçün heç bir potensialı olmayan ölkələrin, ümumiyyətlə, enerjiden kənarda, sivilizasiyadan uzaqda həyatlarına davam etməsi tarazlığa mənfi təsir göstərdiyi kimi, bəzi hallarda toqquşmalarla da nəticələnə bilər. Ona görə də enerji resursları rəqəbat və ya toqquşmaya deyil, regional və beynəlxalq əməkdaşlığa xidmət etməlidir. İstehsalçıların, tranzit ölkələrin və istehlakçıların maraqları üst-üstə düşməlidir. Azərbaycan bütün hallarda bu siyasətə söykənir və bu siyasətlə də uğur qazanaraq irəliləyir.

Nəticə. Beləliklə, son olaraq onu deyə bilərik ki, dünyada neftin ilk dəfə sənaye üsulu ilə çıxarıldığı ölkə olan Azərbaycan gələcəkdə də dünya üçün etibarlı strateji müttəfiq və enerji təminatçısı rolunda çıxış edəcək. Azərbaycan həm meqalayihələrin əsas fiquru olmaqla qərbin enerji təhlükəsizliyinin önəmli təminatçısı, həm də enerjinin Qərb istiqamətində ötürülməsi üçün mühüm geostrateji mövqedə olan tranzit ölkə kimi çəkisini qoruyub saxlayacaqdır.

Azərbaycanın üstünlüyü, önəmli kriteriyalara sahib olması, ən əsası zəngin enerji ehtiyatı onu siyasi arenada da söz sahibi olan bir dövlətə çevirir və çevirməyə davam edəcək. Bununla yanaşı, dünya dövlətlərinin hesablaşmalı olduğu əsas fiqurlardan biri olaraq ölkəmiz meqalayihələr sayəsində iqtisadiyyatının gücünə güc qatır və bu müsbət tendensiya gələcəkdə də davam edəcək. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, TANAP, TAP, ümumilikdə Cənub Qaz Dəhlizi layihələri yalnız regionun deyil, bütün dünyanın maraqlandığı, müzakirə mövzusu olan əsas layihələrdəndir ki, Azərbaycanı Qafqazın parıldayan ulduzuna çevirib. Nə qədər ki, dünya inkişafa doğru gedir və elmi-texniki tərəqqi hər gün daha da uğur qazanır. Deməli, enerjiyə olan tələbat da artacaq ki, bu da enerji istehsalçısı olan dövlətlərin, o cümlədən ölkəmizin potensial imkanlarını daha da artırır, Azərbaycanın Yer kürəsinin hegemon dövlətləri ilə eyni sırada dayanmasının qarantına çevirəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hacızadə E.M., Abdullayev Z.S. Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturunun modernizasiyası. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2003.
2. Trans Adriatik Boru Xətti.
https://az.wikipedia.org/wiki/Trans_Adriatik_Boru_X%C9%99tti
3. Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2006.

L.Akhundova

Importance of energy resources in terms of international energy security

Abstract

The article reflects our research on the importance of energy resources of the Republic of Azerbaijan in terms of international energy security, energy supply, energy production. Analyzing whether or not Russia has an interesting partner status for the West in the north and Iran in the south shows how reasonable and realistic this idea is. Although the issue of energy security may seem like an economic indicator, in fact, there is a sufficient political core and geopolitical crust of this concept. Even economic and energy relations cannot be considered as a separate concept as part of such political processes.

Л.Ахундова

Важность энергетических ресурсов с точки зрения международной энергетической безопасности

Аннотация

В статье отражено наше исследование важности энергетических ресурсов Азербайджанской Республики с точки зрения международной энергетической безопасности, энергообеспечения, производства энергии. Показано, что при анализе статуса России как интересного партнера для России на севере и Ирана на юге становится понятно, насколько разумна и реалистична эта идея. Каким бы экономическим ни казался вопрос энергетической безопасности, на самом деле у этой концепции есть достаточное политическое ядро и геополитическая корка. Экономические и энергетические отношения нельзя рассматривать как отдельное понятие в рамках таких политических процессов.